

Міністерство освіти, науки, молоді і спорту України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Інститут мови і літератури

ТЕОРЕТИЧНА І ДИДАКТИЧНА
ФІЛОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2007 році

Випуск 9

Київ – 2011

Олена Кривуляк
(Чернігів)

В. СОЛОВЙОВ ТА М. ХВИЛЬОВИЙ: СУГОЛОССЯ ДУМОК ЩОДО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛІТЕРАТУР

У статті з'ясовується типологічна спорідненість творів В.Соловйова та М.Хвильового у проблемному, тематичному, естетичному аспектах. Помічено, що В.Соловйов та М.Хвильовий намагалися синтезувати міжнародний багатовіковий естетичний досвід. Вони відчували своє національне письменство як частину макросвіту, трагедія універсума ставала для них ознакою людини. Обидва інтерпретували смисл людини за змістом душі та сердечних почувань. В.Соловйов залишився прибічником елітарного мистецтва модерну. М.Хвильовий зрештою з'явився у бік соціальний.

Ключові слова: літературний процес, національна самобутність, позиції, концепція, стиль.

В статье выясняется типологическая родственность произведений В.Соловьёва и М.Хвильового в проблемном, тематическом, эстетическом аспектах. Замечено, что В.Соловьёв и М.Хвильовой пытались синтезировать международный многовековой эстетический опыт. Они чувствовали свое национальное творчество как часть макромира, трагедия универсума становилась для них признаком человека. Оба интерпретировали смысл человека по содержанию души и сердечных чувств. В.Соловьёв остался сторонником элитарного искусства модерна. М.Хвильовой рефлексировал в сторону социальную.

Ключевые слова: литературный процесс, национальная самобытность, позиции, концепция, стиль.

The article explores the typological resemblance of the works of V. Solovyov and M. Hvylyoviy via the problem, thematic and aesthetic aspects. It is noted that V. Solovyov and M. Hvylyoviy tried to synthesize the international centuries-old aesthetic experience. They felt their national creativity as a part of the microworld. They both interpreted the destination of a person according to its soul content and heart feelings.

Key words: literary process, national originality, aesthetic, attitudes, conception, style.

Літературна спадщина М.Хвильового вражає надзвичайною широтою тематики. Дослідники його творчості неодноразово засвідчували, що аналіз критичних робіт автора досить нелегке

завдання, яке ускладнюється певними стійкими стереотипами читачів та тривалим тавром вульгарно-соціологічної школи, від таких кліше доволі складно зрестися. Певні спроби вже намічені у розвідках Юрія Коваліва, Соломії Павличко, Тамари Гундорової, Ярослава Поліщука та інших літературознавців. Безумовно, ще на часі повний цикл текстологічних досліджень, що висвітлить сприйняття автором реалій, прояснить малозрозумілі місця, згадувані у критичних статтях.

Однак серйозна традиція вже закладена. У наше дослідження не входить комплексний аналіз означеного вище. До окреслення громадянських та загальнолюдських позицій автора спонукали статті ще однієї персоналії – В.Соловйова, чие життя не було пов'язане із Україною, однак суголосся думок таких різних за світоглядом, ідеостилем авторів вимагає звернутися до опрацювання і перерахування їхніх праць. Найцікавішим, безперечно, є думки і твердження про розвиток національних літератур, про націю, свободу. За часом В.Соловйова від М.Хвильового відділяє приблизно сорок років, політичні, соціальні та літературні умови написання статей різняться кардинально. Однак, певно, варто не зважати на них, бо чим вагомніше постать, тим менше у її поглядах на загальний стан розвитку літератури (а саме це є предметом нашого інтересу) вузьконаціональних тем.

Окреслимо деякі з них. У статті В.Соловйова «Міцкевич» [10, с. 374-380] у типовій для філософа манері стороннього спостерігача автор приділив значну увагу власному розумінню духовного світу людського буття, хоча й обумовив визначальні цінності у філософському світобаченні Міцкевича. Переконливо стверджував, що «він великий тим, що, підіймаючись на нові сходи моральної висоти [...], ніс на ту ж висоту із собою не горде і порожнє заперечення, а любов до того, над чим підіймався» [10, с. 380]. І тим цікавіше, що мова йде про громадянську позицію А. Міцкевича в умовах національної неволі. В.Соловйов послідовно відстоював думку про трагічну долю митця, оскільки перетворити життя виключно ідеями неможливо. Тож А.Міцкевич обрав для поляків моральний шлях, через самозречення, через страждання спокутувати гріхи власні й інших народів. Він також «особисте щастя підпорядкував щастю вітчизни, [...] долю вітчизни [...] підпорядкував релігії» [10, с. 378].

Відтак реалізація етичної свободи відбувається для А. Міцкевича, на думку філософа, коли особистість позбувається фізичного поневолення. Тоді зникає протиріччя екзистенційного вибору: пристосуватися до нових умов чи ні. Для особистості, як вважав В. Соловйов, невідповідність екзистенції та буття визначає рівень її самореалізації, рівень оволодіння свободою: «Дивитися на життя з гори, зовсім не те саме, що дивитись на нього згори. Для останнього треба тільки мати заздалегідь високу думку про свою особисту значимість, насправді ж при відсутності деяких моральних якостей. Але, щоб дивитися на життя згори, треба цієї гори досягти...» [10, с. 374].

В іншій статті «О лирической поэзии по поводу последних стихотворений Фета и Полонского» [10, с. 208-232] філософ розширював горизонти моральних імперативів, став на позиції послідовного учня П. Юркевича, визначаючи, що «життя неприспаної свідомості, пов'язаної із головним мозком, є лише частина нашого духовного життя, що має іншу, більш глибоку і кореневу галузь (пов'язану, мабуть, із червеною нервовою системою, а також із серцем)» [10, с. 219]. Саме серце є тим епіцентром людини, який зв'язує її зі Всесвітом, Землею, з минулим та майбутнім народом.

Головна особливість художнього світобачення В. Соловйова – розмаїття настроїв смутку – розпач, жаль, відчай, – а також зосередження на широкому колі життєвих, етичних, навіть соціальних питань, які огорнені в суто символічні узагальнення про сутність життя людини, спостереження за безкінечністю усього суцього – природи і людської свідомості. Його критичні праці просякнуті кордоцентризмом, де прагнення щастя – особистого і народного – неможливе без краси народної волі і свободи. Цінність людини вимірюється її духовною незалежністю, прагненням до волі.

У статті «Три речи в память Достоевского (1881 – 1883)» В. Соловйов від початку зацентрував на питаннях, які потребують відповіді: чому служив Достоевський, яка ідея надихала усю його діяльність. Проте, як справжній філософ, він виходить за рамки позначених завдань.

Стаття слугує, як і попередні, матеріальним ґрунтом для апробації власних теорій. Автор знову доводить, що «кінцева умова справжнього вселюдства – свобода» [10, с. 180]. Спираючись на

твори Ф.Достоевського, історичні факти, В.Соловійов розкрив зв'язок між свободою та моральністю суб'єкта. Закликав до порятунку світу через центральну ідею, якій служив Ф.Достоевський – «християнська ідея вільного вселюдського єднання» [10, с. 177]. Дивовижно, що у статті, написаній у лютому 1882 року, філософ тлумачить принципи побудови нового суспільства, що не втратили актуальності на сьогодні: «Світ не повинен бути врятованим насильницьки. [...] Справа не у єдності, а у вільній згоді на єдність. Справа не у величі й вагомості спільної задачі, а в добровільному її визнанні» [10, с. 180].

Автор широко вірить, що таке єднання думок настане, і передумовою до нього є безкінечність людської душі, яка «не дозволяє людині назавжди зупинитися і заспокоїтися на чомусь частковому, дрібному й неповному, а змушує його добиватися й шукати повного вселюдського життя, загальної і всесвітньої справи» [10, с. 181]. Тож внутрішня свобода особливості спонукає до розширення горизонтів естетичного та етичного життя.

В.Соловійов специфічно сприймав патріотичний обов'язок – це необхідність служіння батьківщині, уболівання за долю рідної землі на вселюдському обширі. Метою життя кожного свідомого патріота має стати справа вселюдського єднання, решта справ повинні слугувати підґрунтям для втілення даної ідеї.

Безмежна віра у всеохоплюючу любов зманіфестована у дослідженні про національне питання. Суттєвим чинником у розвитку народності, як вказував В.Соловійов, є моральні чесноти: «Народи живуть і діють не заради себе або своїх матеріальних інтересів, а заради своєї ідеї, тобто того, що для них важливіше за все і що потрібно усьому світу, чим вони можуть прислужитися йому, – вони живуть не для себе тільки, а для всіх» [9, с. 376]. Розвиваючи цю думку, філософ у статті від 1883 р. про Ф.Достоевського остаточно виводить формулу утворення справжньої, досконалої людини, яка окреслиться, якщо ми будемо визнавати усю дійсність, із множинністю варіантів у її утопічній всеєдності, тобто автор знову ж проповідує перемогу християнської ідеї у майбутньому, із єдиною церквою, у духовному примиренні: «Поки релігійна внутрішня єдність не відновлена, до тих пір політична і національна боротьба лишається у своїх правах» [10, с. 190].

З погляду В.Соловійова, справжня задача людини полягає у

тому, «щоб зрозуміти чужі форми, впізнати та засвоїти позитивну суть чужого духу й морально об'єднатися з ним заради вищої всесвітньої істини» [10, с. 190]. І хоча погляди В.Соловйова, як спостеріг О.Лосев, не були однозначними, однаковими у різний період його життя, ним було заявлено про конструктивні суперпозиції у вічному питанні «добро чи зло», «смерть чи безсмертя», «любов чи ненависть», «краса чи потворне», від яких автор не зрікався, але трансформовував, в основі будь-яких нових концепцій була соловйовська «філософія любові», можливо, саме її бракує нинішнім дослідникам. Заклопотаний виробленням адекватної подачі власних суджень, особливого значення В.Соловйов надавав моральним первням: «Чужа совість нам невідома і чужі справи не в нашій владі [...], але в нашій владі бути достойними такого ставлення. І думати нам треба не про те, що скажуть нам інші, а про те, що ми скажемо світу» [10, с. 191].

Літературно-естетичні пошуки виходу українських письменників з кризи народницько-позитивістського догматизму посприяли актуалізації духовно-академічної традиції, пов'язаної з «філософією серця», розвитком міфологемних основ шарів творчості та архетипних структур буття. Водночас національна екзистенція увиразнювалася причетністю до європейської «філософії життя», на чому неодноразово наголошувалося критичною рецепцією (Ю.Ковалів, Наталя Шумило, Я.Поліщук). У літературознавстві більшою мірою розкривається своєрідність російської чи української ментальності (А.Корнієнко, Оксана Забужко, Г.Грабович, Г.Вервес) в контексті загальних проблем культурології. Проте відсутнє спеціальне дослідження щодо моделі поведінки українського інтелігента помежів'я століть, коли власне закладався тип людини з новою естетичною свідомістю.

Вивчаючи зазначений період в історії українського письменства, сучасні дослідники (Н.Зборовська, В.Храмова, Н.Шумило, С.Кримський) послуговуються психоаналітичним підходом при з'ясуванні проявів внутрішнього світу митця кінця XIX – початку XX ст. Літературознавці наполягають на використанні термінів «національна душа» [4, с. 207] або архетип «філософії серця» [6, с. 79]. Крім того, за спостереженням М.Скаб, частотність використання понять «душа», «дух», «можуть слугувати діагностичними ознаками приналежності автора до певного літературного напрямку» [8, с. 201]. Складний внутрішній

світ особистості перетину століть, який формувався на базі ірраціонально-чуттєвого сприйняття дійсності, із домінантою на символізації взаємин між людиною і Всесвітом, покладений в основу даного дослідження. Одержані результати цікаві у зв'язку з переосмисленням літературних процесів початку ХХ століття та усвідомленням своєрідності їх естетичних та світоглядних позицій.

Молоді українські літератори спиралися на шопенгаверівське гасло про мистецтво як самостійну духовну силу, бо духовне життя може дати людині певні знання про світ, в якому вона живе, завдячуючи чому людина знаходить сенс її земного буття, інакше – неминуча смерть. Дані філософські постулати отримали розвиток у теорії «мистецтва для мистецтва», в ідеї російських символістів – зачинитися «в вежі зі слонової кістки». Намагання створити нову духовну культуру, як вже зазначалося, неминуче вели до синтезу різних видів творчості у літературних спробах символістів. Найповніше думки А.Шопенгавера про синтез мистецтв в українській літературі знайшли вияв у поезії П.Тичини, проте ранні модерністи також почасти сповідували цей принцип: М.Вороний, О.Олесь, «молодомузівці».

Складовою частиною духовного обличчя українців називають тісний внутрішній зв'язок зі стихіями – першоосновами буття, який символісти реалізовували-у створенні ними моделі гармонійності всього органічного світу. Популяризація пантеїзму для українців пов'язана в першу чергу із діяльністю Кисво-Могилянської академії (І.Гизель, Ф.Прокопович, Г.Сковорода). М.Вороний запропонував молодому поколінню літераторів звернутися до «філософії (пантеїстичної, метафізичної, містичної навіть), висловленої в найзграбніших формах лірики» [2, с. 5].

Згадувана ірраціональна орієнтація українців на природу загалом позначається у домінуванні чуттєво-емоційного чинника, формуванні синтетично-образного світосприймання, у нахилі до язичницької символіки через наявність в ній міфопоетичного пласта. Представники генерації початку ХХ століття, зокрема «хатяни», бажають оновлення елементів вільного мистецтва, яке мусить вийти з глибин народної душі. Невичерпними залишалися просвітницькі ідеї, як домінантні в боротьбі за національну духовну й державну незалежність. У художній сфері це призвело до «своєрідного симбіозу стадіально різних типів художньої свідомості і літературних стилів...» [7, с. 203].

Критик М. Хвильовий вирізняється гострим почуттям національної ідентичності, відповідальності за народ і батьківщину. Його статті пройняті пульсуючим нервом, бажанням кардинальних змін, гостротою критики, іронією, сатирою і сарказмом. Перед читачем постає людина-діяч, трибун, стиль викладу думок сповнений експресії.

В «Одвертому листі до Володимира Коряка» він записав: «Хай живе дух неспокою!» [11, с. 696] М.Хвильовий із запалом переконував опонентів, «що трагедія української нації в її ролі колоніальної країни» [11, с. 581], що повсякчас гальмує національний розвиток літератури. У памфлеті «Україна чи Малоросія?» успішно синтезувалися ідея Г. Сковороди про сродну працю, «філософія життя» П.Юркевича, вчення про інтуїцію А.Бергсона, навіть тези Ф.Ніцше про сильну особистість. Та головне – виразно означився вплив геокультурного чинника на спосіб мислення і викладу думок.

Для автора лишилися на часі визнання національного відродження де-юре, його обурює, що українську інтелігенцію вважають провінційною, радять орієнтуватися письменникам «на московське мистецтво» [11, с. 595], лишаячись другого чи четвертого сортів. М.Хвильовий намагався розмежувати політику і літературу. Критик переконував, що українцям не варто займатися «богоискательством», бо «починається період бурі й натиску» [11, с. 620], який має «скинути традиції, найти самостійний шлях для розвитку» літератури [11, с. 621], створити відповідну культурну атмосферу для розвою нації.

М.Хвильовий безжально лінчував літературних критиків за їхнє невігластво, неучтво, намагався провести «тікбез» зі знання елементарних літературно-естетичних дефініцій, спонукав опонентів до визначення із авторським світобаченням, водночас диктував своє особливе естетичне ставлення до дійсності. Оперуючи статтями Плеханова, він входив у суперечку з ними, утверджуючи, що функція мистецтва не замикається тільки на відображенні реального світу та «поясненні життя», художня свідомість, моделюючи іншу дійсність, виявляє парадоксальний зв'язок із свідомістю емпіричною: «Не тому, звичайно, що я не добачаю в ньому [у мистецтві – О.К.] ідеологічних елементів, а тому що, по-перше [...], назвавши мистецтво ідеологією, я цим нічого не говорю, бо, крім мистецтва, є ще багато суспільних

факторів, які можна назвати ідеологією...» [11, с. 680].

Численні цитації із творів марксистів у доробку М. Хвильового – одна з особливостей стилістики. І тому, з одного боку, він прагнув зманіфестувати, що мистецтво – це естетична категорія, з іншого – зображення людини в єдності із суспільним середовищем, в її залежності від соціально-історичних умов. Біполяризація актуалізована через особливості суспільного розвитку країни. Однак необхідно враховувати, що це дозволяє глибше зрозуміти проблему «мистецтво і обставини», причому у М. Хвильового чіткої диференціації не спостережено – це і середовище, і політична позиція, і національні боріння.

М. Хвильовий, як і В. Соловйов, не позбавлений ідеалізму, мав протиріччя та сумніви. Він «прагнув поєднати національні та класові інтереси» [5, с. 95]. Руйнівні хвилі більшовизму, «безпардонної просвітництва серед напівдиких людей» [11, с. 856], репрезентованої передовсім «пролетлітературою» та «плужанським» масовизмом, не могли не турбувати М. Хвильового. Тож разом з культурологом М. Зеровим через полемічні статті, диспути намагався застерегти від руйнації української культури взагалі. Діалог між опонентами був умовний, дотриманню еристики заважало не лише непорозуміння між учасниками, але й недостатній рівень інтелектуального розвитку, примітивний горизонт світобачення.

М. Хвильовий, на відміну від російського філософа, переймався реалізацією деяких рис українського козацького менталітету: сильні пристрасті, широта душі, романтико-ліричні поривання. Навіть критичні статті просякнуті прагненням до самозаглиблення, самопізнання, шляхетним індивідуалізмом. Автор намагався узгодити духовну стихію особистості із соціальною дійсністю, що почасти змушувало М. Хвильового писати у прокрустовому ложі політичних діалогів.

Заради переконливості аргументів критик використовував гіперболізацію. З одного боку, він не тікав від дійсності, фіксуючи її до натуралістичних подробиць, з іншого – створював картини ідеальної гармонії, що споріднює його із В. Соловйовим. Його віра у людину, як таку, слабка, але віра в національні прояви українця – безмежна. З гіркою іронією стверджував, що рабська поведінка українців перед великим російським народом ганебна, має бути відкинута, вона не гідна великої нації. Його роздирали сумніви і

протиріччя між величезною потенційною силою і пасивністю рідного народу, що найчастіше присутнє у переживаннях автора. Він повсякчас нестримно прагнув розбудити дремаючі сили націосвідомості для боротьби за свої права. І в цьому головна відмінність В.Соловйова від М.Хвильового. Поскільки перший швидше виступає медіумом для свого народу, не спонукаючи до активних дій.

Як для послідовного символіста, для В.Соловйова щоденні явища конкретного життя є лише «перстеном ланцюга цілого світового життя» [3], бо самі тексти критичних статей є глибоко символічні, бо «кожен син в літературознавстві повинен кликати до дальшого дня, до життя, шукаючи початку всіх початків, зовні не пориваючи із зовнішнім світом», відтворювати боротьбу індивідуума з самим собою. «Він заманює нас у символ затаєних мрій його душі» [1].

М.Хвильовий використовував шпальти газет і журналів як шлях до більш широкої читацької аудиторії, поле для агітації за національну свободу.

Однак усе залежить від майстерності, а не від посудної, жанрової матриці, яку треба терміново начинити чи наповнити. В.Соловйов та М.Хвильовий намагалися синтезувати міжнародний багатовіковий «естетичний досвід». Вони відчували своє національне письменство як частину макросвіту, трагедія універсуму ставала ознакою людини. Інтерпретували смисл людини за змістом душі та сердечних почувань. В.Соловйов залишився прибічником елітарного мистецтва модерну, що виявилось у загостреному відчутті внутрішнього світу людини, самозаглибленні. У М.Хвильового думка зрефлектувала в бік соціальний. Проте обидва автори вбачали свою місію у зміні світовідчуття і світогляду людей в цілому, у пошуках узагальнення життєтворчих матеріалів занурювалися в міфологію, польський чи український романтизм, зверталися до власних слов'янських коренів філософії.

Список використаних джерел

1. Вороний Мик. Драма живих символів // Рада. – 1911. – № 15. – С. 23.
2. Вороний Мик. З-над хмар і долин. Український альманах. Зб. творів сьогочасних авторів. Року 1903. Впорядкував, уложив Мик. Вороний. – Одеса, 1903. – 252 с.

3. Данько М. Символізм у творах М.Яковца // Діло. – 1912. – Ч. 6. – С. 11.
4. Зборовська Н. Моя Леся Українка: Есей. – Тернопіль: Джура, 2002. – 228 с.
5. Ковалів Ю.І. Письменство «розстріляного відродження»: від літературних угруповань до Літературної дискусії. – К.: Вид-во «Бібліотека українця», 2004. – 136 с.
6. Кримський С. Архетипи української культури // Вісник НАН України. – 1998. – № 7-8. – С. 74-87.
7. Макаров А. Українське бароко // Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації україністів / Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р. / – К.: Інститут української археографії, 1993. – 209 с.
8. Скаб М. Лексема «душа» як вияв психологізму Ольги Кобилянської // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Слов'янська філологія. – Чернівці: Книги XXI, 2004. – Вип. 216-217. – С. 201-205.
9. Соловьёв В.С. Сочинения в 2 т. Т. 1 / Сост., общ. ред. и вступ. ст. А.Ф.Лосева и А.В.Гульги; Примеч. С.Л.Кравца и др. – М.: Мысль, 1990. – 892 с.
10. Соловьёв В.С. Стихотворения. Эстетика. Литературная критика. – М.: Книга, 1990. – 574 с.
11. Хвильовий Микола. Твори у двох томах. Т. 2. – К.: Вид-во худ. літ. «Дніпро», 1991. – 925 с.

Стаття надійшла до редакції 22 лютого 2011 року